

હિન્દુધર્મ/ ભારતીય સંસ્કૃતિ ની વિશેષ વિગતો

સંકલન : પુરણ ગોંડલિયા

❖ હિન્દુધર્મ પ્રમાણે માનવજીવનના સોળ સંસ્કારો :

1. ગર્ભાધાન સંસ્કાર
2. પુંસવન સંસ્કાર
3. સ્ત્રીમંતોળ્યન સંસ્કાર
4. જાતકર્મ સંસ્કાર
5. નામકરણ સંસ્કાર
6. નિષ્ક્રમણ સંસ્કાર
7. અગ્નિપ્રાશન સંસ્કાર
8. વપન (ચૂડાકર્મ) સંસ્કાર
9. કર્ણવેદ સંસ્કાર
10. ઉપનયન સંસ્કાર
11. વેદારંભ સંસ્કાર
12. કેશાન્ત સંસ્કાર
13. સમાવર્તન સંસ્કાર
14. વિવાહ સંસ્કાર
15. વિવાહગ્રિપરિગ્રહ સંસ્કાર
16. અગ્નિ સંસ્કાર

❖ આપણા કુલ 4 વેદો છે.

- 1] ઋગ્વેદ 2] સામવેદ 3] અથર્વવેદ 4] યજુર્વેદ

❖ કુલ 6 શાસ્ત્ર છે.

- 1] વેદાંગ 2] સાંખ્ય 3] નિરૂક્ત 4] વ્યાકરણ 5] યોગ 6] છંદ

❖ આપણી 7 નદીઓ

- 1] ગંગા 2] યમુના 3] ગોદાવરી 4] સરસ્વતી 5] નર્મદા 6] સિંધુ 7] કાવેરી

❖ આપણા 18 પુરાણો

- 1] મત્સ્ય પુરાણ 2] માર્કન્ડેય પુરાણ 3] ભવિષ્ય પુરાણ 4] ભગવત પુરાણ
5] બ્રહ્માંડ પુરાણ 6] બ્રહ્મવૈવર્ત પુરાણ 7] બ્રહ્મપુરાણ 8] વામન પુરાણ 9] વરાહ પુરાણ
10] વિષ્ણુ પુરાણ 11] વાયુ પુરાણ 12] અગ્નિ પુરાણ 13] નારદ પુરાણ 14] પદ્મ પુરાણ
15] લિંગ પુરાણ 16] ગરુડ પુરાણ 17] કૂર્મ પુરાણ 18] સ્કંધ પુરાણ

❖ પંચામૃત

- 1] દૂધ 2] દહીં 3] ઘી 4] મધ 5] ખાંડ

❖ પંચતત્વ

1] पृथ्वी

3] वायु

5] अग्नि

2] जल

4] आकाश

❖ त्रय गुण

1] सत्व 2] रज 3] तम

❖ त्रय दोष

1] वात 2] पित्त 3] कफ

❖ त्रय लोक

1] आकाश लोक 2] मृत्यु लोक 3] पाताल लोक

❖ सात महासागर

1] क्षीरसागर 2] दूधसागर 3] घृतसागर

4] पथानसागर 5] मधुसागर 6] महिरासागर 7] लडुसागर

❖ सात द्वीप

1] जम्बुद्वीप, 2] पलक्षद्वीप, 3] कुशद्वीप,

4] पुष्करद्वीप, 5] शंकरद्वीप, 6] कांचद्वीप,

7] शालमालीद्वीप

❖ त्रय देव

1] ब्रह्मा 2] विष्णु 3] महेश

❖ त्रय गुण

1] जलचर 2] नभचर 3] थलचर

❖ त्रय वायु

1] शीतल 2] मंद 3] सुगंध

❖ चार वर्ण

1] ब्राह्मण 2] क्षत्रिय 3] वैश्य 4] क्षुद्र

❖ चार इण

1] धर्म 2] अर्थ 3] काम 4] मोक्ष

❖ चार शत्रु

1] काम 2] क्रोध 3] मोह 4] लोभ

❖ चार आश्रम

1] ब्रह्मचर्य 2] गृहस्थ 3] वानप्रस्थ 4] संन्यास

❖ અષ્ટઘાતુ

- 1] સોનું 2] ચાંદી 3] તાબું 4] લોખંડ 5] સીસુ 6] કાંસુ
7] પિત્તળ 8] રાંગુ

❖ પંચદેવ

- 1] બ્રહ્મા 2] વિષ્ણુ 3] મહેશ 4] ગણેશ 5] સૂર્ય

❖ ચૌદ રત્ન

- 1] અમૃત, 2] ચૈરાવત હાથી, 3] કલ્પવૃક્ષ, 4] કૌસ્તુભમણિ 5] ઉચ્ચૈશ્રવા ઘોડો,
6] પાંચજન્ય 7] શંખ, 8] ચન્દ્રમા, 9] ધનુષ, 10] કામધેનુ,
11] ધનવન્તરિ. 12] રંભા અપ્સરા, 13] લક્ષ્મીજી, 14] વારુણી, વૃષ.

❖ નવધા ભકિત

- 1] શ્રવણ, 2] કીર્તન, 3] સ્મરણ, 4] પાદસેવન, 5] અર્ચના, 6] વંદના,
7] મિત્ર, 8] દાસ્ય, 9] આત્મનિવેદન.

❖ ચૌદભુવન

- 1] તલ, 2] અતલ, 3] વિતલ, 4] સુતલ, 5] રસાતલ, 6] પાતાલ,
7] ભુવલોક, 8] ભુલોક, 9] સ્વર્ગ, 10] મૃત્યુલોક, 11] યમલોક, 12] વરૂણલોક,
13] સત્યલોક, 14] બ્રહ્મલોક.

❖ હિન્દુધર્મના ઉત્સવો :

1. નૂતન વર્ષારંભ 2. ભાઈબીજ 3. લાભપાંચમ 4. દેવદિવાળી 5. ગીતા જયંતિ (માગસર
સુદ એકાદશી) 6. ઉત્તરાયણ અને મકરસંક્રાંતિ 7. વસંત પંચમી 8. શિવરાત્રી 9.
હોળી 10. રામનવમી 11. અખાત્રીજ 12. વટસાવિત્રી (જેઠ પૂર્ણિમા) 13. અષાઢી
બીજ 14. ગુરુ પૂર્ણિમા 15. શ્રાવણી-રક્ષાબંધન 16. જન્માષ્ટમી 17. ગણેશ ચતુર્થી 18.
શારદીય નવરાત્રી 19. વિજ્યા દશમી 20. શરદપૂર્ણિમા 21. ધનતેરસ 22. દીપાવલી.

❖ હિન્દુ – તીર્થો :

❖ ભારતના ચાર ધામ :

1. ઢ્વારિકા 2. જગન્નાથપુરી 3. બદરીનાથ 4. રામેશ્વર

❖ હિમાલય ના ચાર ધામ :

1. યમુનોત્રી 2. ગંગોત્રી 3. કેદારનાથ 4. બદરીનાથ

❖ हिमालयना पांच डेदार :

1. डेदारनाथ
2. मधमहेश्वर
3. तुंगनाथ
4. रुद्रनाथ
5. कल्पेश्वर

❖ भारतनी सात पवित्र पुरी :

1. अयोध्या
2. मथुरा
3. हरिद्वार
4. काशी
5. कांची
6. अवंतिका
7. व्दारिका

❖ द्दादश ज्योतिर्लिंग :

1. मल्लिकार्जुन (श्री शैल – आंध्र प्रदेश)
2. सोमनाथ (प्रभास पाटण – गुजरात)
3. महाकाल (उज्जैन – मध्यप्रदेश)
4. वैद्यनाथ (परली-महाराष्ट्र)
5. ओमकारेश्वर (मध्यप्रदेश)
6. भीमाशंकर (महाराष्ट्र)
7. त्र्यंबकेश्वर (महाराष्ट्र)
8. नागनाथ (व्दारिका पारसे – गुजरात)
9. काशी विश्वनाथ (काशी – उत्तरप्रदेश)
10. रामेश्वर (तमिलनाडु)
11. डेदारनाथ (उत्तरांचल)
12. घृषणेश्वर (देवगिरि-महाराष्ट्र)

❖ अष्टविनायक गणपति :

1. ढुंढीराज – वाराणसी
2. मोरेश्वर-जेजुरी
3. सिध्दटेक
4. पल्लालय
5. राजूर
6. लेह्याद्रि
7. ओंकार गणपति – प्रयागराज
8. लक्ष्मिनायक – घुश्मेश्वर

❖ शिवनी अष्टमूर्तिओ :

1. सूर्यलिंग काश्मीरनुं मारतड मंदिर / ओरिस्सानुं कोर्णाक मंदिर / गुजरातनुं मोढेरानुं मंदिर
2. चंद्रलिंग – सोमनाथ मंदिर

3. यजमान लिंग – पशुपतिनाथ (नेपाल)
4. पार्थिवलिंग – अेकाभेश्वर (शिवकांशी)
5. जललिंग – जंबुकेश्वर (त्रिचिनापल्ली)
6. तेजेलिंग – अरुणारायलेश्वर (तिरुवङ्गुमलाठ)
7. वायुलिंग – श्री कालहस्तीश्वर
8. आकाशलिंग – नटराज (चिदंबरम)

❖ **प्रसिध्द 24 शिवलिंग :**

1. पशुपतिनाथ (नेपाल)	12. अेकलिंगल (राजरथान)
2. सुंदरेश्वर (मदुरा)	13. गौरीशंकर (जमलपुर)
3. कुंभेश्वर (कुंभकोषम)	14. हरीश्वर (मानसरुवर)
4. बृहदीश्वर (तांजेर)	15. व्यासेश्वर (काशी)
5. पक्षीतीर्थ (बेंगलपेट)	16. मध्यमेश्वर (काशी)
6. महाबलेश्वर (महाराष्ट्र)	17. हाटकेश्वर (वडनगर)
7. अमरनाथ (काश्मीर)	18. मुक्तपरमेश्वर (अरुणारायल)
8. वैद्यनाथ (कांगल)	19. प्रतिज्ञेश्वर (काँच पर्वत)
9. तारकेश्वर (पश्चिम बंगाल)	20. कपालेश्वर (काँच पर्वत)
10. लुवनेश्वर (ओरिस्सा)	
11. कंडारिया शिव (जाजुराठो)	
21. कुमारेश्वर (काँच पर्वत)	23. रतंलेश्वर (चित्तोड)
22. सर्वेश्वर (चित्तोड)	24. अमरेश्वर (महेन्द्र पर्वत)

❖ **सप्त बदरी :**

1. बदरीनारायण	5. नृसिंह बदरी
2. ध्यानबदरी	6. लविष्य बदरी
3. योगबदरी	7. वृद्ध बदरी.
4. आदि बदरी	

❖ **पंचनाथ :** 1. बदरीनाथ 2. रंगनाथ 3. जगन्नाथ 4. ढारिकानाथ 5. गोवर्धननाथ

❖ **पंचकाशी :**

1. काशी (वाराणसी)
2. गुप्तकाशी (उतराखंड)
3. उतरकाशी (उतराखंड)
4. दक्षिणकाशी (तेनकाशी – तमिलनाडु)
5. शिवकाशी

❖ **सप्तक्षेत्र :**

1. कुरुक्षेत्र (हरियाणा)
2. हरिहर क्षेत्र (सोनपुर-बिहार)

3. પ્રભાસ ક્ષેત્ર (સોમનાથ – ગુજરાત) 4. રેણુકા ક્ષેત્ર (મથુરા પાસે, ઉત્તરપ્રદેશ) 5. ભૃગુક્ષેત્ર (ભરૂચ-ગુજરાત) 6. પુરુષોત્તમ ક્ષેત્ર (જગન્નાથપુરી – ઓરિસ્સા) 7. સૂકરક્ષેત્ર (સોરોં – ઉત્તરપ્રદેશ)

● **પંચ સરોવર :**

1. ત્રિલોક સરોવર (સિદ્ધપુર – ગુજરાત) 2. નારાયણ સરોવર (કચ્છ) 3. પંપા સરોવર (કર્ણાટક) 4. પુષ્કર સરોવર (રાજસ્થાન) 5. માનસ સરોવર (તિબેટ)

● **નવ અરણ્ય (વન) :**

1. દંડકારણ્ય (નાસિક) 2. સૈન્ધાવારણ્ય (સિન્ધુ નદીના કિનારે) 3. નૈમિષારણ્ય (સીતાપુર – ઉત્તરપ્રદેશ) 4. કુરુ-મંગલ (કુરુક્ષેત્ર – હરિયાણા) 5. કુરુ-મંગલ (કુરુક્ષેત્ર – હરિયાણા) 6. ઉત્પલાવર્તક (બ્રહ્માવર્ત – કાનપુર) 7. જંબૂમર્ગ (શ્રી રંગનાથ – ત્રિચિનાપલી) 8. અર્બુદારણ્ય (આબુ) 9. હિમવદારણ્ય (હિમાલય)

● **ચૌદ પ્રયાગ :**

1. પ્રયાગરાજ (ગંગા, યમુના, સરસ્વતી)
2. દેવપ્રયાગ (અલકનંદા, ભાગીરથી)
3. રુદ્રપ્રયાગ (અલકનંદા, મંદાકિની)
4. કર્ણપ્રયાગ (અલકનંદા, પિંડારગંગા)
5. નંદપ્રયાગ (અલકનંદા, નંદા)
6. વિષ્ણુપ્રયાગ (અલકનંદા, વિષ્ણુગંગા)
7. સૂર્યપ્રયાગ (મંદાકિની, અલસતરંગિણી)
8. ઈન્દ્રપ્રયાગ (ભાગીરથી, વ્યાસગંગા)
9. સોમપ્રયાગ (મંદાકિની, સોમગંગા)
10. ભારકર પ્રયાગ (ભાગીરથી, ભારકરગંગા)
11. હરિપ્રયાગ (ભાગીરથી, હરિગંગા)
12. ગુપ્તપ્રયાગ (ભાગીરથી, નીલગંગા)
13. શ્યામગંગા (ભાગીરથી, શ્યામગંગા)
14. કેશવપ્રયાગ (ભાગીરથી, સરસ્વતી)

● **પ્રધાન દેવીપીઠ :**

1. કામાક્ષી (કાંભવરમ્ – તામિલનાડુ)
2. ભ્રમરાંબા (શ્રીશૈલ – આંધ્રપ્રદેશ)
3. કન્યાકુમારી (તામિલનાડુ)
4. અંબાળ (ઉત્તર ગુજરાત)
5. મહાલક્ષ્મી (કોલ્હાપુર, મહારાષ્ટ્ર)
6. મહાકાલી (ઉજ્જૈન-મધ્યપ્રદેશ)
7. લલિતા (પ્રયાગરાજ-ઉત્તરપ્રદેશ)
8. વિંધ્યવાસિની (વિંધ્યાચલ-ઉત્તરપ્રદેશ)
9. વિશાલાક્ષી (કાશી, ઉત્તરપ્રદેશ)
10. મંગલાવતી (ગયા-બિહાર)
11. સુંદરી (અગરતાલ, ત્રિપુરા)
12. ગૃહેશ્વરી (ખટમંડુ-નેપાલ)

● **શ્રી શંકરાચાર્ય દ્વારા સ્થાપિત પાંચ પીઠ :**

1. જ્યોતિષ્પીઠ (જેષીમઠ – ઉત્તરાંચલ)
2. ગોવર્ધપીઠ (જગન્નાથપુરી-ઓરિસ્સા)
3. શારદાપીઠ (દ્વારિકા-ગુજરાત)
4. શૃંગેરીપીઠ (શૃંગેરી – કર્ણાટક)
5. કામોકોટિપીઠ (કાંભવરમ – તામિલનાડુ)

● **ચાર પુરુષાર્થ :**

1. ધર્મ 2. અર્થ 3. કામ 4. મોક્ષ

વૈષ્ણવો ‘પ્રેમ’ને પંચમ પુરુષાર્થ ગણે છે.

● **હિન્દુ ધર્મની કેટલીક મુલ્યવાન પરંપરાઓ :**

1. યજ્ઞ	3. સંધ્યા	
2. પૂજન	4 શ્રાદ્ધ	
5. તર્પણ	14. ભૂમિપૂજન – શિલાન્યાસ	21. પીપળે પાણી રેડવું
6. યજ્ઞોપવીત	– વારતુવિધિ	22. તુલસીને જળ આપવું
7. સૂર્યને અર્ધ્ય		23. અક્ષદાન – અક્ષક્ષેત્ર – સદાપ્રત
8. તીર્થયાત્રા	15. સૂતક	24. ગૌરીપૂજ
9. ગોદાન	16. તિલક	
10. ગોરક્ષા-ગોપોષણ	17. કંઠી – માળા	25. વટ પૂજન
11. દાન	18. ચાંદલો – ચૂડી – સિંદૂર	26. ગાય પૂજન
12. ગંગાસ્નાન	19. નૈવેદ્ય	27. જ્યાપાર્વતી વ્રત
13. ચમુનાપાન	20. મંદિરમાં દેવ દર્શન, આરતી દર્શન	28. રક્ષાબંધન

29. હોળી

32. અગ્નિ સંસ્કાર

30. નવરાત્રિ – ગરબા

33. લગ્ન વિ

31. અસ્થિ વિસ્મર્જન

34. મંગલસૂત્ર

● હિન્દુધર્મની 14 વિદ્યાઓ :

4 વેદ (ઋગવેદ, યજુર્વેદ, સામવેદ, અથર્વવેદ)

6 વેદાંગ (શિક્ષા, કલ્પ, વ્યાકરણ, નિરુકત, છંદ, જ્યોતિષ)

1 મીમાંસા દર્શન

1 ન્યાય શાસ્ત્ર

1 ધર્મશાસ્ત્ર

1 ઇતિહાસ-પુરાણ